

Çevirmenin Öznelliği: Bekleme Odası ve İlk Karşılaşma¹

Özge Soysal

Bir dilden diğerine yolculuk yaptığımız ve başka olanı Paul Ricoeur'ün terimleriyle “dilsel bir misafirperverlikle” karşıladığımız çeviri uğraşında, çevirmen olarak arzumuzun yani öznelliğimizin ne olabileceği ve hangi koşullarda nasıl açığa vuracağı terapinin alışıldık çerçevesinden farklı olarak başlayan ve ilerleyen üç kişilik sürecine yeni sorular dâhil eder. Burada belki de önemli olan tek tek çevirmenlerin öznel arzularının ne olabileceğini irdelemekten ziyade, sözün terapi odasındaki belirşini ve dolaşımını mümkün kılan çeviri uğraşının zorunlu olarak sadece çevirmenin varlığından değil, çevirmenin öznelliğinden de geçtiğini hesaba katmaktır. Birbirinden farklı onlarca hikâyeyle karşılaştığımız ve kendimizi iki kişilik bir alanın üçüncüsü olarak konumlandığımız görece korunaklı ve mesafeli bir yerden bizi kımıldamak durumunda bırakan yine bu karşılaşmaların çevirmende harekete geçirdiği gizil, bilinçdışı dinamiklerdir.

Strasbourg'da psikoloji öğrencisi olduğum yılların bir bölümüne, 2002-2006 yılları arasında Alsace Göçmen Sağlığı Kurumu'nda çevirmen olarak çalıştığım zamanlara ait deneyimlerden yola çıkarak tartışacağım kimi sorular, aynı zamanda her ay benzer ve farklı dillerden olan çevirmenlerle bir psikanalist eşliğinde yaptığımız “söz grupları”nda sıklıkla dile gelen konuları da içeriyor. Her birimizin farklı nedenlerle de olsa yabancı topraklarda buluşup, aynı topraklardan geldiğimiz insanların derdini, şikayetini, ıstırabını bir başka dile nasıl aktarabileceğimizi konuştuğumuz bu yarı-yapılandırılmış toplantılarda, ilkin söz konusu olan dinlediğimiz ve tanıklık ettiğimiz türlü göç, sürgün, sığınma ve travma hikayelerinin bizde bıraktığı etkiler olsa da, sonrasında usulca yüzeye çıkan çeviri sırasında kullandığımız, daha doğrusu kullanmayı tercih ettiğimiz sözcüklerin bizi içeriden sorgulamaya başlamasıydı.

Yalnızca bir duyan, dinleyen ve aktaran olarak yer almadığımız ama kendimizi yorumlayan bir özne olarak bulduğumuz bu öznel konum, diğer çalışma yöntemlerinden farklı bir etik yaklaşımı da doğurur. Mahrem sorusunun “gündelik delilikler” ya da daha ağır

¹ Bu yazı İKÜ yayınlarından 2012 yılında yayınlanan “Kültürlerarası Çalışmalar: Öteki'nin Sözü” kitabında yayınlanmıştır ve yine aynı başlıklı Uluslararası kolokyumda sunulmuştur.

patolojilerle kendisini dayattığı bu karşılaşmalar, sadece bir dilden diğerine aktarırken hangi sözcükleri birbirine eşleştirdiğimizin bilişsel bir bilgisini değil, aynı zamanda bu bilginin kaynaklandığı bilinçdışı bir bilgiyi de içerir. Her çevirmenin kendi yalnızlığında yürüttüğü çeviri uğraşı, bazı günler farklı hastanelerin psikiyatri servisleri arasında mekik dokuduğumuz, birinde yakalandığı amansız bir hastalığı hastaya kendi dilinde duyurmak için çağrıldığımız, bir diğerinde eşinden yediği dayaktan kurtulmak için camdan atlayıp kendisini canhıraş acil servise atan bir kadının çaresizliğine acilen ortak olduğumuz ya da ailesi oturma izni almaya devam edebilsin diye depresif olmaya ve tedavi görmeye devam etmek zorunda olan bir çocuğa elimizde bir beyaz kâğıt ve boyalarla yaklaşp, kendimizi sorular sorarken bulduğumuz, diğer yandan yıllarca yaşadığı ülkede tedavi olmayı reddedip memleketine dönmeyi ve orada ölmeyi isteyen bir yaşlı amcanın yüzümüze bakıp “anlat onlara” demesiyle şaşkına çevrildiğimiz bir hikâyeler-arası hareket edebilme ve her seferinde bunu yeniden yapabilme arzusunu sürdürebilmektir.

Benzerlerimizle sarıp sarmalandığımız alışıldık ortamımıza yabancı olanın girmesi ne ilginçtir ki bizim de yabancı olduğumuz bir yerde dilsel, kültürel bir benzerlik yakalayabileceğimizi sandığımız insanlarla aramızda açılan mesafenin ve karşılıklı olarak deneyimlediğimiz yabancılık duygusunun varlığıyla gerçekleşir. Strasbourg’daki psikiyatri eğitimi ve pratiği sırasında uzun yıllar boyunca çevirmen olarak çalışmış ve Sınır Tanımayan Sözler Derneği’nin kurulmasında etkin rol almış Fatih F. Karaman’ın ifadesiyle “ *Sürgün, her birimize kendi vaat edilmiş topraklarımızı terk etme hikâyemizi hatırlatan bir ayna tutar. Ve bu aynanın belirir belirmez unutulmuş yaşları yeniden alevlendirme gücü vardır*”². Başlangıçta oldukça belirgin olan ülkemizden ayrılma nedenlerimiz sonrasında kademeli olarak silikleşmeye yüz tutar. Peki, biz neden kaçmışızdır? Neden oradayızdır? Aynı zamanda neyi aramaya ve bulmaya gelmişizdir? Bu soruların cevapları tersine çevrilen bir işlemle yani yeniden kendi ülkemize geri döndüğümüz, bu sefer bilindik ve bizim olanın dışındakine değil, tam da bilindik olanın kendisine yabancılık çektiğimiz ve zamanın doğrusal bir çizgisellikte ilerlemediğini öznel olarak deneyimlediğimiz bir zamansallıkta verilmeye başlanır. Çünkü güncel ve yeni olanın algılanıp bilincine varılışı daima geçmiş ve unutulmuş bilinçdışı yaşantıların aracılığı ve rehberliğini gerektiren bir ruhsal işleyişle olasıdır. Öznelliğimizin, dolayısıyla da bilinçdışımızın oluşumunda bize radikal olarak farklı gelenle, ancak daha küçük

² F. Karaman, “*L’exil en miroir*”, Sınır Tanımayan Sözler Derneği Günleri, 10 Haziran 2007.

farklılıklara tutunarak baş edebileceğimiz gerçeği, çevirmen olarak katıldığımız söz gruplarında kurduğumuz ortaklıkların ve paylaşımların önemini bir kez daha vurgular. Bu aynı zamanda her çevirmenin kendi köşesinde deneyimlediği bir mesleki uğraşın çoğu zaman büyüüne kapıldığı zorlayıcı ve sarsıcı hikâyelerinin sarmalından çıkıp, kendi ve öteki arasındaki ruhsal ayrışmayı yeniden inşa edebilmesini de sağlar. Kuşkusuz her çevirmen için bir soluklanma alanı niteliğini taşıyan, sözü önceleyen ve sözü hem dışarıdan hem de içeriden dinleyebilmenin bir alıştırmaları olan bu toplantılar, tüm bunların yanında farklı çeviri tarzlarıyla karşılaştığımız ve çeviri uğraşının terapi odasındaki serüvenlerinin terapistin çevirmene ayırdığı alandan bağımsız olmadığını fark ettiğimiz çalışmalarımızdır da.

Karşılaşmanın ilk etkileri: İmgesel aktarımdan simgesel aktarıma

Çevirmenlerin aldıkları eğitimlerde genelde teknik sorular başlığı altında irdelenen bazı konular, çalışma nesnesinin bilinçdışı olduğu terapötik görüşmelerde daha farklı anlamlara sahip olurlar. Bunlardan ilki genelde kaygılı, yer yer heyecanlı bir bekleyişte olduğumuz ve bu bekleme anının ardından çoğu kez ilk karşılaşmayı çevirmenin kendisiyle yaşadığımız bir zaman ve mekânla ilgilidir. Bekleme odası, görüşme öncesi kendimizi aynı dili konuştuğumuz bir yurttaşın karşısında bulduğumuz, görüşmenin ilk etkilerinin çevirmen-hasta arasında yaşandığı ve sürecin devamında görüşme odasına taşındığı bir yer olması bakımından kültürlerarası terapilerin aktarım dinamiğinde ele aldığımız bir fenomendir. İlk karşılaşma anı her terapötik ilişkinin başlangıcında etkilerini hissettiren ve terapistin referansta bulunduğu kuramsal çerçeveye göre gidişatı belirleyen bir an olsa da çevirmenin dahil olduğu bir terapi sürecinde bu ilk an, çevirmenin bedeninin ve bakışının içerildiği bir dizi soruyu gündeme getirir. “Bekleme odası” fenomeni ilk olarak “söz gruplarında” keşfettiğimiz, sonrasında Sınır Tanımayan Sözler Derneği’nin aylık okuma ve çalışma toplantılarında tartışmaya başladığımız bir konu oldu. Hemen her çevirmenin sıkıntıdan şaşkınlığa, yoğunluğu değişebilen bir duygulanım çeşitliliğiyle betimlediği bu görüşme öncesi karşılaşma anı, çoğunlukla terapistler tarafından es geçilen bir durum olsa da terapist-hasta arasında kurulan terapötik bağın ilk belirtisi olması bakımından önemlidir. Kimi katı teknik kurallara boğulmuş terapilerde bu ve bunun gibi çevirmenin özne olarak bulunuşunu hesaba katmayı gerektiren anlar, terapistin kendi çalışma biçimini bozmaması açısından görmezden gelinir. Başka bazı terapi yöntemlerindeyse duyguların bu anındalığı, görüşmelerin ilerleyen seanslarında yeniden açığa çıkacağı düşünülerek özel bir çalışma konusu yapılmaz. Bununla

birlikte katı teknik kurallara boğulmadan ne de nasıl olsa zamanla belirir düşüncesinin rahatına kapılmadan, aktarım ilişkisinin ilk karşılaşma anından itibaren kurulduğunu fakat sözcüklerde dile gelmesinin farklı etaplara yayıldığını ve bu yapının hemen her görüşmede belirleyici olduğunun altını çizebiliriz.

Çevirmenlerin ve hastaların ortak kullanımına ait olan bekleme odası, çevirmen bekleyen ya da bazı durumlarda çevirmenin geleceğinden haberi olmayan, ender başka durumlardaysa çevirmenin görüşmeye girmesini istemeyen kişilerin benzer olanla karşılaşacakları bir sahne sunar. Bu sahenin de kendisine has bir takım özellikleri vardır. Görüşmenin çevirmen ve hasta arasında daha bekleme odasındayken başlaması, her ilk karşılaşmanın barındırdığı sürpriz ve şaşkınlık duygularıyla birlikte çevirmene bir dizi sorunun yöneltilişini getirir. Genellikle memleket, aile, iş, öğrenim gibi konularla ilgili olan bu sorular şüphesiz ki duyguların anındalığını koşullayan öngörülemez olanın verdiği kaygıyı ve heyecanı dindirmek içindir de. Bu aynı zamanda çevirmenin kişi olarak yani çevirmen kimliğinin gerektirdiği mesleki ilkelerden ziyade, bedeni, bakışı ve duygularıyla yer aldığı, bu yüzden de çoğu zaman sıkıntılı olarak tarif edilen bir zaman dilimidir. Her iki kişinin de hemen karşılıklı olarak kültürel birtakım konumlandırmalar yaptığı, görünüşten konuşmaya, lehçeye, kimi zaman siyasi kimliğe kadar uzanan ve hastanın şikâyetlerini sıralayıp, çevirmene bir sırrını verişiyle takip edebilen, böylelikle de terapistle gerçekleşecek ikinci bir ilk karşılaşmanın beklenmedik etkilerinden önce çevirmenin daha güvenli bir konuma getirildiği karmaşık bir mozaik sunar. Duygulanımın ve anlamın fazlaca baskın olduğu bu an, aynı zamanda ötekiyle ilişkiye girmenin zorluklarını ve çekincelerini sözcüklerin kullanımından önceki zamana ait arkaik bedensel jestlerle de yansıtan, kızgın, uzak ya da şüpheli bir bakıştan, gülümseyişe, çevirmene daha yakın bir sandalyeye geçip sohbet etme isteğine kadar uzanan geniş bir yelpazeye yayılır. Öfkeden büyülenmeye, sürprizin özünde açtığı boşluğu ve mesafeyi doldurmaya gelen imgelerin aceleciliği, aktarım dinamiğini harekete geçirir. Hem çevirmen hem de hastada imgeye yapılan bu ivedi çağrı, söz konusu durumda terapötik çerçevenin dışında başlayan imgesel bir aktarımdır.

“Tekinsiz” olarak Türkçeye çevirebileceğimiz “Unheimlich” kavramı Freud’un tekinsiz olanın -Unheimlich- tekin olanı da-heimlich- içerdiği, dehşet verici olanın alışıldık olana, aynı şekilde korku uyandıranın bilindik olana dönüşebildiği hem olumlu hem de olumsuz çifte bir anlama sahip olan bastırma ve bastırılanın geri dönüşü mekanizmasına göndermede bulunur.

Bekleyiş sorusunun geçmiş ve unutulmuş bilinçdışı yaşantıları herhangi biriyle karşılaşmada yeniden uyandırabilmesi, tekinsiz olandan kaçınmaya yol açabildiği gibi, öznenin öncesinde içinden geçtiği ve bilinçdışında saklı kalan birtakım deneyimleri karşılaşılan kişinin sunduğu bir ya da birçok özellik sayesinde girdiği imgesel oyunlarda yeniden bulabilmesine de yol açar. Karşılaştığı her yeni ve beklenmedik durumda yeniden gündeme gelmeyi bekleyen bilinçdışı öznesi, ona çok tanıdık olanla yabancı olan, aşırı anlamla anlamın bulunmayışı arasında, aslında bilinçdışında aynı yere denk gelen bir tersine çevrilmede, sırdaşlık arayışının gösterdiği gibi ötekini aynı olanın bir uzantısına dönüştürür. Lucien Israel ve Eva Marie Golder gibi yazarların “ilk görüşte aşk” benzetmesiyle betimledikleri ve ilk karşılaşmaya en önemli özelliğini veren bu anidenlik etkisinin imgesel hareketliliği, terapinin üç kişilik sürecindeki simgesel aktarımı hazırlayan unsurdur da. Bu çevirmen ve hastanın ikili alış-verişinin çoğu kez hasta için koruyucu bir ekran olan imgesel niteliğinden, ötekiyle birlikte kat edilen bir yola doğru evrilmesidir.

Eksik ve fazla arasında: Bir hareket olarak çevirmen

Çevirmen olarak görüşmelerde sıklıkla hissettiğimiz şey, eksiklik duygusudur. Kişinin söylediklerine olabildiğince sadık kalmaya çalıştığımız çeviri uğraşının Jacques Prevert'den bu yana aynı zamanda bir ihaneti içerdiğini de biliyoruz³. Bu gerçekliği belki de her sadakatin beraberinde ihanet sorusunu da getirdiği şekliyle okumanın yanı sıra, ihanetten doğan bir sadakatin gelişebileceği şeklinde okumamız da mümkündür. Çevirmen-hasta-terapist görüşmelerine dinamiğini verenin hastanın söylediklerini iletirken atlanılan, unutulan, eklenilen öğeler olduğunu düşündüğümüzde, mükemmel bir çeviriye ulaşabilmenin imkansızlığıyla karşılaşırız. Bu aynı zamanda çevirmenin her söylenileni terapistle tamamıyla iletme arzusundan kaynaklanan ve dillerin her şeyi söylemeye yetmediği bir sınırı deneyimlediği simgesel bir eksiklikle bilinçdışı olarak başa çıkma çabasıdır. Görüşmeler sırasında hastanın kullandığı herhangi bir ifadeyle ilgili terapistle ek açıklamalarda bulunmak ya da kültürel farklılıklardan dolayı terapistin hastayı anlamadığı düşüncesiyle hastaya sorular sormak kimi çevirmenlerin bu baş etmede kullandığı yöntemlere örnek olabilir. Ama bekleme odasındaki karşılaşmalarda olduğu gibi terapi çalışmasının gidişatını belirleyecek olan, bu süreçte karşılaşılan boşluklara terapistin olduğu kadar çevirmenin verdiği cevaptır da. Çevirmenin hem terapist hem de hasta tarafından çevirmen olarak tanınma arzusunun,

³ J. Prevert, “Traduire c'est trahir” (Çevirmek ihanet etmektir).

çevirme arzusuna dönüşebildiği durumlarda, çevirmen terapide duyulanın tam da söylenilemeyen olduğunun anlaşılmasındaki bir hareket olarak işlev görebilecektir.

Anlattıklarımızda her zaman denetim dışı olan bir eksik bulunsa da, bir fazla olan da bulunur elbet. Çevirmenin hastanın söylemiyle kurduğu bilinçdışı özdeşim ve aktarım oyunu kültürlerarası terapilere canlılığını veren ve bu görüşmeleri hem terapist hem de çevirmen için ilginç kılan bir dinamik doğurur. Çevirmenin bir dilden diğerine geçişte yaptığı dil sürçmeleri, aradığı ve çok iyi bildiği bir sözcüğün çeviri sırasında aklına gelmemesi, görüşmenin şu ya da bu anında farkında olmaksızın yaptığı bedensel hareketler, ses tonundaki değişimler, vurgular, hastanın söylemini bilinçdışını olarak reddettiği ya da tam tersine benimseyip sahiplendiği birincil ya da üçüncül tekil şahsı kullanmadaki tercih, çevirinin kimi anlarında birinden diğerine geçiş, yüzündeki ifade değişimleri, dahası bakışın terapist-hasta ve çevirmen arasında nasıl yönlendiği, kaybedildiği ya da yeniden yakalandığı ve bunun terapinin hangi “şaşkınlık anlarında” gerçekleştiği gibi birçok özdeşimsel süreç, çevirmenin denetiminden kaçan ve belki de ancak bu sayede hastaya yaşadıklarında bilinçdışı öznesi olarak kendi payına düşeni ele alabileceği bir alan sunar.

Önemli olan, bekleme odasındaki ilk karşılaşmanın anlam ve duygu yüklü fazlalığında çevirmenin ve hastanın karşılıklı tanınma arzularının, anlamın terapinin kimi anlarında eksik olabileceği ve buradan itibaren de özneye ait olanın belirip, çalışılmaya başlanabileceği bir harekete yer açabilmesi, eksik ve fazlanın tersine dönüşlerinde çevirmenin öznelliğinin bu hareketin içinde, *orada* ve *o an* oluşagelende sözün izini bırakabilmesidir.